

ŠPECIFICKY NARUŠENÝ VÝVIN REČI V KONTEXTE MULTILINGVÁLNEJ SPOLOČNOSTI

PRIMARY LANGUAGE IMPAIRMENT IN A CONTEXT OF MULTILINGUAL SOCIETY

Mgr. Svetlana Kapalková, PhD.

Katedra logopédie, Ústav psychologických a logopedických štúdií PdF Univerzity Komenského, Račianska 59, 813 34 Bratislava

kapalkova@fedu.uniba.sk

Abstrakt

V Európskych krajinách v posledných rokoch pribúda detí, ktoré pred zaškolením hovoria viac ako len jedným jazykom. Zároveň však často tieto deti neovládajú **jazyk krajiny, v ktorej žijú** na dostatočnej úrovni. Horšia úroveň znalosti jazyka, v ktorom budú vzdelávané, môže veľmi pripomínať **na prvý pohľad** symptómy detí s diagnózou špecificky narušený vývin reči alebo narušeného vývinu reči. Kvôli prekryvaniu znakov v jazykovom obraze viacjazyčných detí sa preto stáva, že v rámci diagnostiky dochádza k mylnému **nesprávne** diagnostickému záveru takýchto detí. Často sú tieto deti označené ako deti so špecificky narušeným vývinom reči. Aj vzhľadom k tejto aktuálnej situácii vznikol jedinečný európsky projekt zastrešený európskou výskumnou organizáciou (ESF). Hlavným cieľom v rámci projektu bolo pokúsiť sa zjednotiť diagnostické kritériá v rámci logopedickej a psychologickej diagnostiky bilingválnych detí so špecificky narušeným vývinom reči, a zároveň sa pokúsiť navrhnúť také diagnostické nástroje, ktoré by pomohli senzitivnejšie posúdiť jazykovú úroveň bilingválnych detí. V jednotlivých pracovných skupinách vznikli úlohy na hodnotenie naratív, verbálno-akustickej pamäte, slovnej zásoby ako i exekutívnych funkcií. Zároveň v rámci projektu vznikol návrh dotazníka na posúdenie rečového prostredia bilingválnych rodín. Zo záveru projektu jednoznačne vyplýva, že bilingválne deti so špecificky **narušeným vývinom reči, budú mať minimálne deficity v oboch jazykoch**. Rovnako zo záveru výskumného projektu vyplýva, že fenomén bilingválnosti stav detí s narušeným vývinom reči nezhoršuje, neznásobuje ich

jazykové deficity v **porovnaní s** monolingválnymi deťmi s tou istou diagnózou.

Abstract

In European countries there is an increasing number of children who speak more than one language before entering elementary school. At the same time, often a level of proficiency in the country's language is not good enough. The worse level of the language proficiency in which the children will be educated later can be viewed at a first glance as a clinical language symptom of children with primary language impairment or language impairment. Due to this overlapping in the language of multilingual children during an assessment, this can lead a specialist to a misleading diagnosis. Very often, these bilingual children are labeled as children with primary language impairment. Because of this very real situation, a unique European project started running under the European Science Foundation (ESF). The main aim within the frame of this project was to try unify diagnostic criteria for speech and language diagnosis processes of bilingual children with primary language impairment. At the same time, to also try to find diagnostic tools which will be more sensitive in language assessment, as well as the evaluation of bilingual children. In the four working groups, tasks were created for narrative assessment, phonological processes and verbal memory, vocabulary and executive functions. The project also created the proposal of a questionnaire for mapping the bilingual situation in a family. From the final report it is clear that bilingual children with primary language impairment have language difficulties in both languages. Bi-

Mgr. Svetlana Kapalková, PhD.

lingual children with language impairment also show a similar level of impairment compared to the language impaired monolingual children.

Kľúčové slová

bilingvizmus, špecificky narušený vývin reči, narušený vývin reči, kroslingvistický lexikálny test, naratíva, ISO804 COST projekt

Key words

bilinguism, Primary language impairment, language impairment, crosslinguistics lexical task, narrative, ISO 804 COST project

Úvod do problematiky

V logopedickej praxi v posledných rokoch pribúda počet detí, ktoré vyrastajú v jazykovom prostredí, kde počujú viac ako len jeden jazykový systém. Tieto deti nazývame bilingválnymi. Pod pojmom bilingvizmus sa pritom často chápe ovládanie dvoch a viac jazykov na úrovni rodených hovoriacich (Thiery, 1978 in Genesee – Nicoladis, 2009). Častejšie sa však iní autori stotožňujú s predstavou, že pri bilingvizme ide o schopnosť alternatívneho používania dvoch jazykov (alebo dvoch variet toho istého jazyka, napr. dvoch dialektov) v závislosti od situácie a prostredia, v ktorom sa komunikácia uskutočňuje (Bialystok, 2001; Štefánik, 2007). Logicky teda úroveň ovládania a osvojenia jazykových schopností v dvoch jazykoch častejšie nebýva rovnaká.

Bilingválna výchova samozrejme prináša pre dieťa veľa výhod v oblasti nielen komunikačnej, ale aj kognitívnej, sociálnej a emocionálnej. Existuje celý rad výskumov, podporujúcich a zdôrazňujúcich výhody bilingválneho dieťaťa v porovnaní s jeho monolingválnymi rovesníkmi (Bialystok, 2001). Na strane druhej, bilingvizmus so sebou môže priniesť aj znevýhodnenie, a to v momente, ak dieťa má narušenú komunikačnú schopnosť a jeho dominantný jazyk (často v literatúre v skratke označovaný ako L1), nie je väčšinovým jazykom spoločnosti, či krajiny, kde dieťa vyrastá. Ako uvádza veľmi výstižne Jan de Jong (2015) napríklad v Holandsku predstavuje percento bilingválnych detí v bežných holandských školách 14%, zatiaľ čo percento bilingválnych detí v špeciálnych školách pre deti so špecificky narušeným vývinom reči (šNVR) je to číslo výrazne vyššie 24%. Dôležité je tu ale zdôrazniť, že percento výskytu bilingválnych detí by malo byť v zásade rovnaké, vyjadrujúce podobný podiel zastúpenia tak v bežných ako i špeciálnych základných školách a školských zariadeniach. Nepriamo z tejto situácie vyplýva, že stanovovanie diagnózy šNVR v prípade bilingválnych detí býva obtiažne a často i nesprávne a smerujúce skôr k častejšiemu uzatváraniu diagnózy šNVR u bilingválnych detí v porovnaní s monolingválnou populáciou. Podobnú situáciu zaznamenávame rovnako i v iných krajinách Európy (Armon – Lotem, de Jong, Meir, 2015).

Bilingválnosť a špecificky narušený vývin reči

Nižšia úroveň znalosti väčšinového jazyka u bilingválneho dieťaťa môže často pripomínať symptómy dieťaťa s narušeným vývinom reči. Medzi veľmi podobné znaky – symptómy patrí menšia slovná zásoba, nižšia úroveň porozumenia, nápadné dysgramatizmy v rozprávaní dieťaťa a často i narušená zvuková stránka jeho reči. Vzhľadom k tomu hovoríme zvyčajne o tzv. prekryvaní klinických obrazov, čo vedie často krátko odborníkov k frekventovanejšiemu uzatváraniu nesprávnej diagnózy šNVR práve u bilingválnych detí.

Z literatúry je dnes už zrejmé, že v prípade výskytu NVR alebo šNVR, symptómy aspoň v minimálnej miere pozorujeme v oboch jazykoch, ktorými dieťa komunikuje (Paradise, 2007; Paul, Norbury, 2012). Ideálne je preto osobitne vyšetriť úroveň znalosti v oboch jazykoch a výsledky pred stanovením diagnózy medzijazykovo u toho istého dieťaťa porovnať. Bohužiaľ logopedická prax dnes ukazuje, že je nesmierne problematické toto jednoduché usmernenie v bežnej praxi dodržať (Kapalková, Palugyayová, 2016). V prvom rade asi len výnimočne existuje logopéd, ktorý hovorí viacerými rôznymi typmi jazykov. V druhom rade chýbajú diagnostické nástroje v oblasti hodnotenia vývinu jazykových schopností detí, ktoré by umožňovali hodnotiť rovnakú oblasť jazykových schopností v každom jazyku, ktorým dieťa hovorí, osobitne.

V neposlednom rade v praxi chýbajú normy pre posúdenie jazykovej úrovne bilingválnych detí, pretože aj niekoľko štandardizovaných testov, ktoré v praxi máme (napríklad Test komunikačného správania – TEKOS (Kapalková a kol., 2010) má normy zozbierané na základe monolingválnej populácie.

Aktuálna situácia na Slovensku

Vzhľadom k tomu, že v jednotlivých krajinách sa opakuje situácia nárastu bilingválnych detí, čo samozrejme súvisí na jednej strane s jazykovo minoritnými skupinami obyvateľov trvalo žijúcich na území krajiny¹, v posledných rokoch ale nárast

bilingválnych detí evidujeme aj v súvislosti so zvýšenou migráciou obyvateľstva. Na Slovensku v posledných rokoch vzniklo viacero štúdií okrajovo mapujúcich aj túto situáciu. V rokoch 2007 – 2009 sa realizoval väčší demografický prieskum, kde bolo oslovených 2400 rodín s deťmi do troch rokov na území celého Slovenska so zámerom zmapovať jazykový vývin ich detí (Kapalková a kol., 2010). Popri hlavnom vyplňaní dotazníka o vývine komunikácie svojich detí, rodičia vyplnili zároveň údaje o rodinnej anamnéze ako aj rečovým prostredí, v ktorom deti doma vyrastajú. Vzhľadom k tomu, že dotazník bolo možné vyplňať aj elektronicky, do zbierania dát sa zapojili aj rodičia prechodne alebo trvalo žijúci v zahraničí. Z počtu 1715 detí a zároveň reprezentujúcich 1715 rodín, až jedna pätina uviedla, že je vo veľmi aktívnom kontakte minimálne s jedným iným jazykom ako je slovenský jazyk. Dôležitá informácia vyplývajúca z tohto prieskumu sa týka tiež typov jazykov, ktorým boli deti vystavené. Z celkového množstva v danom prieskume rodičia uviedli dvanásť rôznych typov jazykov, ktoré uvádzame v abecednom poradí: albánsky, anglický, český, francúzsky, holandský, maďarský, nemecký, rusínsky, srbský, svahilský, španielsky, taliansky. Zároveň rodičia uviedli, že mnohé deti sa dostávajú do kontaktu nielen s jedným cudzím jazykom, ale aj s viacerými jazykmi súčasne (laboratorium.detskarec.sk). Mierne nižšie zastúpenie bilingválnych detí predstavuje približne 15% detí s narušenou komunikačnou schopnosťou, ktoré ako uvádzajú Kapalková a Palugyayová (2016) navštevujú logopedické zariadenie Súkromné centrum špeciálno-pedagogického poradenstva Inštitút detskej reči v Bratislave. Počas posledných dvoch rokov boli v tomto zariadení zaznamenané okrem už spomenutých aj ďalšie typy jazykov: arabský, grécky, litovský, ruský a turecký.

Ako sme už uviedli, úroveň osvojenia väčšinového jazyka u detí s narušenou komunikačnou schopnosťou môže byť rôzna. Závisí od mnohých všeobecných ukazovateľov akými sú predovšetkým **dĺžka kontaktu s väčšinovým jazykom a miera intenzity kontaktu s väčšinovým jazykom**. Tieto údaje sú pre ďalšie hodnotenie jazykových schopností bilingválneho dieťaťa kľúčové, pretože od nich do značnej miery závisí aj interpretácia samotných výsledkov diagnostiky (Kapalková, Palugyayová, 2016). Samozrejme úroveň osvojenia jazyka závisí i od ďalších faktorov a Kapalková (2016) uvádza najmä osobnú motivá-

¹ Na Slovensku žijú trvalo historicky viaceré minoritné skupiny obyvateľov s jazykom iným ako väčšinový jazyk krajiny - slovenský jazyk. V historicky prirodzenom bilingválnom prostredí evidujeme maďarský jazyk, rusínsky jazyk, český jazyk, nemecký jazyk, poľský jazyk a rómsky jazyk.

ciu, jazykové nadanie, typ osobnosti, ako i socioekonomická úroveň rodiny, v ktorej dieťa žije.

Vzhľadom na vyššie spomenuté fakty, prirodzene vyvstáva veľmi dôležitá praktická otázka, ako vlastne postupovať v logopedickej diagnostike bilingválnych detí s podozrením na špecificky narušený vývin reči nielen v slovenskej logopedickej praxi, ale i iných krajinách.

Výskumný projekt COST Action IS 0804

Spomenuté fakty prirodzene vzbudili záujem a motivovali odborníkov stať sa súčasťou medzinárodného výskumného projektu realizovanom v rokoch 2009 – 2013. Ako uvádzajú Slančová a Kapalková (2013) jeho základnou úlohou bolo vyvinúť také diagnostické nástroje, ktorými by bolo možné identifikovať bilingválne deti s vývinovou dysfáziou, teda ktorými by bolo možné testovať deti v oboch jazykoch, ktoré dieťa používa. Táto úloha sa ukázala ako veľmi dôležitá vzhľadom na fakt, že pri existencii nedostatočného diagnostického materiálu sa u bilingválnych detí môže určiť chybná diagnóza. Je to však úloha, ktorej riešenie nie je jednoduché, preto si vyžaduje systematický a trpezlivý postup. Zúčastnilo sa na nej 207 riešiteľov z 27 členských krajín COST (Cyprus, Dánsko, Fínsko, Francúzsko, Grécko, Holandsko, Chorvátsko, Írsko, Island, Izrael, Litva, Luxembursko, Maďarsko, Malta, Nemecko, Nórsko, Poľsko, Portugalsko, Rakúsko, Rumunsko, Srbsko, Slovensko, Spojené kráľovstvo, Španielsko, Švédsko, Taliansko, Turecko) a 7 krajín, ktoré nie sú členmi siete COST (Albánsko, India, Juhoafrická republika, Kanada, Libanon, Rusko, USA). Vedúcou riešiteľkou projektu bola Sharon Armon-Lotem z Izraela. Slovensko v projekte zastupovali S. Kapalková z Komenškého univerzity v Bratislave a D. Slančová z Prešovskej univerzity ako členky riadiaceho výboru (Management Committee) a členky pracovných skupín a S. Zajacová z Prešovskej univerzity ako členka pracovnej skupiny v postdoktorandskej pozícii. V rámci projektu vznikli štyri pracovné skupiny, pričom každá skupina združovala výskumníkov zameriavajúcich sa na jednu oblasť jazykového a nejazykového správania bilingválnych detí so šNVR. Ako uvádza Armon – Lotem, de Jong a Natalia Meir (2015), projekt zdôrazňuje tri základné aspekty:

1. Lingvistické aspekty, ktoré sú relevantné pre diagnostiku NVR u bilingválnych detí;
2. Praktické obavy, ktoré vyplynuli z kreovania diagnostických nástrojov pre rôzne typy jazykov;
3. Praktické obavy, ktoré vyplynuli z kreovania diagnostických nástrojov pre bilingválne deti.

Prvá pracovná skupina sa venovala problematike morfosyntaktického a sémantického vývinu reči, druhá problematike naratív, tretia vývinu slovnej zásoby a vývinovým fonologickým procesom a štvrtá tzv. exekutívnym funkciám, medzi ktoré patrí schopnosť koncentrovať sa (pozornosť), schopnosť plánovať, rozhodovať a riešiť analogické úlohy. Výstupom sa stala séria testov pre jednotlivé jazykové schopnosti a dotazník pre rodičov bilingválnych detí zisťujúci základné údaje o zdravotnom stave, vzdelaní a sociálno-ekonomickom statuse skúmaných detí. Súčasťou dotazníka je aj zisťovanie miery expozície jazyka, t. j. frekvencia a dĺžka kontaktu s príslušným jazykom v rečovom okolí dieťaťa.

Autorkami slovenskej verzie skrátenej verzie dotazníka Beirut – Tours Questionnaire, sú Daniela Slančová a Svetlana Kapalková. Dotazník vychádza z pôvodných dotazníkov Alberta Language and Development Questionnaire (ALDeQ) a Alberta Language Environment Questionnaire (ALEQ). Slovenská verzia bola čiastočne opísaná a publikovaná v rámci kapitoly *Narušená komunikačná schopnosť v rámci multilingválnej spoločnosti* (Kapalková, Palugayová, 2016). Počas tvorby a adaptácie dotazníka krátko fungovala aj jej elektronická verzia. Tá vznikla vďaka spolupráci s Pavlom Marekom a Filipom Marekom.

Hodnotenie lexiky LITMUS – CLT-SK

Hodnotenie slovnej zásoby a fonologickým procesom sa venovala pracovná skupina, ktorej členkami boli aj zástupkyne zo Slovenska. Pod vedením doc. Ewy Haman z Univerzity vo Varšave a jej doktorandky Magdaleny Łuniewskiej bol vytvorený kroslingvistický lexikálny test hodnotiaci aktívnu a pasívnu slovnú zásobu detí vo veku od troch do sedem rokov. Výber lexikálnych položiek bol zdĺhavý, pretože musel rešpektovať kognitívny vývin detí v predškolskom veku, jazykový vývin detí, a sociokultúrne osobitosti jednotlivých zúčastnených krajín. Pred samotným finálnym

výberom spoločných lexikálnych položiek pre rôzne typy jazykov do testu hodnotenia lexiky, prebiehal veľmi detailný opis nielen vhodnosti zvoleného slova ale najmä jednoznačnosti jeho vizuálneho znázornenia. Finálny set 299 slov bol v ďalšej etape detailne jazykovo charakterizovaných z pohľadu fonologickej náročnosti, komplexnosti slova ako aj veku, v ktorom si dieťa dané slovo v každom jazyku osvojuje. Aj z týchto informácií vznikol spoločný medzinárodný článok (Łuniewska, 2015) o metodológii zisťovania osvojovania si konkrétnych slov (Age of acquisition – AoA) pod názvom *Hodnotenie veku osvojovania 299 slov v 25-tich jazykoch: Existuje kroslingvistické poradie osvojovania slov? (Z angl. orig.: Ratings of age of acquisition of 299 words across 25 languages: Is there a cross-linguistic order of words?)*.

Zo spoločného setu lexikálnych položiek sa následne podľa charakteristik AoA, jazykovej komplexnosti slova, tématického resp. sémantického okruhu vytvoril finálny výber cieľových slov a distraktorov pre každý typ jazyka. Kroslingvistický lexikálny test preto rešpektuje vždy jazykové osobitosti konkrétneho jazyka. Autormi slovenskej verzie lexikálneho testu sú Svetlana Kapalková, Daniela Slančová, Ewa Haman a Magdaléna Łuniewska. Pre slovenský jazyk existuje zároveň jeho papierová verzia a taktiež elektronická verzia. Elektronická podoba umožňuje merať reakčný čas testovaných detí, čo ponúka pridaný benefit hodnotenia porozumenia slovnej zásoby detí.

Samotná metodológia posudzovania pasívnej slovnej zásoby je postavená na tom, že dieťa vidí štyri obrázky. Jeho úlohou je ukázať na obrázok, ktorý znázorňuje cieľové slovo, ktoré dieťa počuje². Subtest porozumenia obsahuje 32 menných položiek – podstatných mien a 32 položiek označujúcich slovesá. Spolu tak môže dieťa získať maximálne hrubé skóre 64 bodov.

Aktívna slovná zásoba sa hodnotí prostredníctvom 32 položiek pozostávajúcich podstatné mená a 32 položiek hodnotiacich slovesá. Hodnotenú dieťa môže získať aj v tejto oblasti spolu 64 bodov. Po pilotnom zbieraní dát u slovenských detí ako i detí vo viacerých krajinách v zahraničí, vznikla opäť kolektívna štúdia Haman a kol. (2017), ktorá analyzuje veľkosť aktívnej a pasívnej slovnej zásoby v oblasti podstatných mien a sloves v sedemnástich jazykoch. Citlivosť slovenskej verzie tohto testu sme sa rozhodli overiť aj porovnaním

² V elektronickej verzii testu sú otázky prednahraté (Kde je XX? Kde robí XX?)

skupiny monolingválnych detí s typickým vývinom a monolingválnych detí so špecificky narušeným vývinom reči. Vzorku sme doplnili aj o skupinu mladších detí, ktoré mali rovnakú pasívnu slovnú zásobu ako deti so šNVR. Jednoznačne sa nám na pilotnej vzorke 14 detí so šNVR podarilo potvrdiť štatisticky významný rozdiel voči ich rovesníkom. V oblasti porozumenia i produkcie deti so šNVR dosiahli výrazne nižšie skóre. Znamená to, že CLT-SK je citlivým nástrojom na zachytenie detí so šNVR. Zaujímavé je, že mladšie deti vykazujú podobnú veľkosť aktívnej slovnej zásoby ako deti so šNVR ak majú rovnakú pasívnu slovnú zásobu. Kvalitatívne sa ale ukazuje, že deti so šNVR sú rigidnejšie v pomenovávaní ako mladšie deti, používajú menej synonymných výrazov a v porovnaní s mladšími deťmi pri chybnom pomenovávaní vidíme stratégiu asociatívnych a perцепčných zámien, zatiaľ čo deti mladšie s normálnym vývinom reči v prípade chybného odpovede robia skôr sémantické zámieny (Kapalková, Slančová, 2017).

Vzájomná spolupráca niektorých členov tímu prekročila hranice projektu a ako pokračovanie vznikol ďalší medzinárodný projekt Vyšehradskeho fondu, ktorý bol zameraný na bližšiu spoluprácu výskumníkov zo Slovenska, Poľska, Maďarska a Českej republiky. Ako výsledok projektu vznikli nové adaptácie CLT testu do nových typov jazykov. Zástupcami českej republiky sa stali doc. Smolík a maďarského jazyka prof. Marton. Všetky nové informácie o publikovaní testov ako i nových štúdiách, rovnako ako informácie pre odborníkov a rodičov bilingválnych detí možno nájsť zároveň aj na webovej stránke pokračujúceho projektu: <http://psychologia.pl/cts/workshop.html>.

Naratívny test LITMUS - MAIN-SK

V rámci hodnotenia naratívnych schopností bola pod vedením Dr. Natálie Gagariny a prof. Joela Waltersa navrhnutá metóda obrázkovej osnovy, na základe ktorej sa elicituje rozprávanie a prerozprávanie príbehu. Zároveň sa v rámci úlohy hodnotí i porozumenie príbehu. Konkrétne autorský tím Natalia Gagarina, Daleen Klop, Sari Kunnari, Koula Tantele, Taina Välimaa, Ingrida Balčiūnienė, Ute Bohnacker a Joel Walters (2015) vytvorili multilingválny hodnotiaci nástroj pre naratíva (MAIN), ktorý má slúžiť na hodnotenie naratívnej

schopnosti detí od 3 – 10 rokov. Naratíva sa všeobecne v diagnostike šNVR považujú za veľmi ekologické v zmysle hodnotenia komunikačnej schopnosti dieťaťa (Botting, 2002) a zároveň veľmi citlivé, keďže rozprávanie príbehov predstavuje komplexnú kognitívno-lingvisticko-emočno-sociálnu schopnosť dieťaťa. Zároveň v rámci krátkeho času máme možnosť ako odborníci u dieťaťa nazbierať a zhodnotiť veľké množstvo dát.

Konkrétne LITMUS-MAIN obsahuje 4 obrázkové osnovy, ktoré sú svojou náročnosťou rovnocenné. V každom príbehu vystupujú 3 základné postavy, podľa ktorých sú i jednotlivé príbehy pomenované: Vtáčie deti, Pes, Mačka, Kozliatka. Nástroj je usporiadaný tak, že v rámci skórovania umožňuje hodnotiť tak mentálno-kognitívne schémy príbehu zvyčajne označované aj ako gramatika príbehu alebo makroštruktúra a lingvistické prvky označované zvyčajne ako mikroštruktúra. Z pohľadu hodnotenia sa vyšetruje v jednom jazyku rozprávanie príbehu podľa obrázkovej osnovy a zároveň prerozprávanie príbehu, kde text príbehu je kontrolovaný zhládka rôznych lingvistických parametrov (dĺžka viet, typ súvetí, výskyt slovných druhov, a pod.). Po skončení hodnotenia expresívnej zložky reči, nástroj umožňuje testovať i úroveň porozumenia príbehu. Z pohľadu administrácie je možné získať v rámci makroštruktúry spolu 17 bodov (vyjadrenie miesta a času konania príbehu, vyjadrenie cieľa konania jednotlivých postáv, či ukončenie príbehu a jeho hodnotenie dieťaťom). V rámci mikroštruktúry sa dá hodnotiť počet vyjadrených slov, počet súvetí, lexikálna diverzita a pod.

Slovenská verzia testu MAIN bola vytvorená ako adaptácia tohto nástroja. Zároveň s použitím už slovenskej verzie MAIN bolo možné zhodnotiť komunikačnú úroveň 40 slovensko – anglicky hovoriacich detí so sukcesívnou formou bilingvizmu vo veku 5 – 7 rokov (Kapalková, Polišenská, Marková, Fenton, 2016). Výsledky naznačujú, že ak dieťa ovláda jeden jazyk na výrazne nižšej úrovni, citlivejšie na posúdenie rizika šNVR nie je produkcia naratív ale hodnotenie ich porozumenia prostredníctvom tohto nástroja. Ďalšie pilotné dáta boli nazbierané ako zaujímavá kazuistika chlapca, ktorý hovorí slovensky a rómsky (Samko, Kapalková, 2014). Jazyková kompetencia dieťaťa bola hodnotená rovnakým nástrojom, slovenskou verziou testu MAIN a prináša podobné závery ako boli spomenuté v prípade detí slovensko – anglicky hovoriacich.

Oboznámenie sa s nástrojom, jeho administrácia ako i spôsoby skórovania sú zároveň súčasťou pregraduálnej úrovne štúdia logopédie na Katedre logopédie na Komenského univerzite v Bratislave v rámci kurzu o bilingvizme.

Záver

Článok neumožňuje kvôli rozsahu podrobne opísať mnohé ďalšie nástroje, ktoré vznikli alebo boli adaptované a pilotované spoločným úsilím odborníkov z rôznych krajín Európy. Medzi ďalšie významné nástroje, ktoré sú ale zároveň používané v slovenskej logopedickej praxi patrí určite i Opakovanie pseudoslov, ktoré je jazykovo špecifické (Polišenská, Kapalková, 2014).

Je zrejme, že hodnotenie komunikácie bilingválnych detí vyžaduje zohľadňovanie iných faktorov vo vývine dieťaťa, rozhodne je vhodné použiť aj špecifické diagnostické nástroje spolu s bilingválnymi referenčnými hodnotami v rámci posudzovania normy. Sama vedúca projektu Sharon Armon-Lotem vo svojom záverečnom príspevku konštatovala, že aplikácia vytvorených nástrojov viedla k prvým predbežným záverom: - bilingvizmus nie je totožný s vývinovou dysfáziou; - v rečovom vývine bilingválnych detí s vývinovou dysfáziou sa objavujú rovnaké chyby ako u monolingválnych detí s vývinovou dysfáziou; - bilingvizmus a vývinová dysfázia nemajú kumulatívny efekt; - rozdiel medzi normálne sa vyvíjajúcimi bilingválnymi deťmi a deťmi s vývinovou dysfáziou nie je väčší ako medzi monolingválnymi deťmi s normálnym rečovým vývinom a s vývinovou dysfáziou. Inými slovami, nepotvrdil sa názor, ktorý je často prezentovaný aj v slovenskom kontexte, že totiž, zjednodušene povedané, osvojovanie si druhého jazyka ohrozuje úspešné zvládnutie prvého, materinského jazyka (Slančová, Kapalková, 2013). Výsledky projektu spolu s opisom jednotlivých diagnostických úloh boli publikované aj v monografii *Assessing Multilingual Children: Disentangling Bilingualism from Language Impairment* v roku 2015.

Zároveň je nutné povedať, že špecifiká intervencie bilingválnych detí sa týkajú nielen diagnostiky ale aj terapie týchto detí.

Literatura a zdroje

ARMON-LOTEM, Sharon, Jan DE JONG a Natalia MEIR. *Assessing Multilingual Children: Disentangling Bilingualism from Language Impairment*. Toronto: Multilingual Matters, 2015. ISBN 978-1-78309-311-3.

BIALISTOK, Ellen. *Bilingualism in Development. Language, Literacy, & Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. ISBN 0-521-63507-1.

BOTTING, Nicola. Narrative as a tool for the assessment of linguistic and pragmatic impairments. *Child Language Teaching and Therapy*. 2002, **18**(1), 1 - 21.

GAGARINA, Natalia, Daleen KLOP, Sari KUNNARI, Koula TANTELE, Taina VÄLIMAA, Ingrida BALČIUNIENE, Ute BOHNACKER a Joel WALTERS. Assessment of Narrative Abilities in Bilingual Children. In: ARMON - LOTEM, Sharon, Jan DE JONG a Natalia MEIR. *Assessing Multilingual Children: Disentangling Bilingualism from Language Impairment..* Toronto: Multilingual matters, 2015, 243 - 276. ISBN 978-1-78309-311-3.

GENESE, Fred a Elena NICOLADIS. Bilingual First Language Acquisition. In: *Blackwell Handbook of Language Development*. Malden: Blackwell Publishing, 2009, 324 - 342. ISBN 978-1-4051-9459-4.

HAMAN, Ewa, Magdalena ŁUNIEWSKA, Pernille HANSEN, et al. Noun and verb knowledge in monolingual preschool children across 17 languages: Data from cross-linguistic lexical tasks (LITMUS-CLT). *Clinical Linguistics & Phonetics*. 2017. DOI: 10.1080/02699206.2017.1308553.

KAPALKOVÁ, Svetlana. Bilingvizmus a vývin jazykových schopností detí v ranom veku. In: *Logopedická propedeutika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, 129 - 145. ISBN 978-80-223-4164-6.

KAPALKOVÁ, Svetlana a Lucia PALUGYAYOVÁ. Narušená komunikačná schopnosť v multilingválnej spoločnosti. In: KEREKRÉTIÓVÁ, Aurélie. *Logopédia*. Bratislava: Komenského Univerzita v Bratislave, 2016, 36 - 56. ISBN 978-80-223-4165-3.

KAPALKOVÁ, Svetlana, Kamila POLIŠENSKÁ, Lenka MARKOVÁ a James FENTON. Narrative abilities in early successive bilingual Slovak-English children: A cross-language comparison. *Applied Psycholinguistics*. 2016, **37**(1), 145-164.

KAPALKOVÁ, Svetlana a Daniela SLANČOVÁ. The vocabulary profile of Slovak children with primary language impairment compared to typically developing Slovak children measured by LITMUS-CLT. *Clinical Linguistics & Phonetics*. 2017. DOI: 10.1080/02699206.2017.1308016.

KAPALKOVÁ, Svetlana, Daniela SLANČOVÁ, Iveta BÓNOVÁ, Jana KESSELOVÁ a Marína MIKULAJOVÁ. *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku*. Bratislava: Slovenská Asociácia Logopédov, 2010. ISBN 978-80-89113-83-5.

ŁUNIEWSKA, Magdalena, Ewa HAMAN, Sharon ARMON-LOTEM, et al. Ratings of age of acquisition of 299 words across 25 Languages. Is there a cross-linguistic order of words? *Behavior Research Methods*. 2016, **48**(3), 1154 - 1177. ISSN 1554-351X.

PARADIS, Johanne. *Second Language Acquisition in Childhood*. HOFF, Erika a Marilyn SHATZ. *Blackwell Handbook of Language Development*. First published. Malden: Blackwell Publishing, 2009, 387 - 406. ISBN 978-1-4051-9459-4.

PAUL, Rhea a Courtenay NORBURY. *Language Disorders from Infancy through Adolescence: Listening, Speaking, Reading, Writing, and Communicating*. 4th. London: Elsevier, 2012. ISBN 978-0-323-07184-0.

POLIŠENSKÁ, Kamila a Svetlana KAPALKOVÁ. Improving Child Compliance on a Computer-Administered Nonword Repetition Task. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 2014, **57**(June), 1060 - 1068.

SAMKO, Milan a Svetlana KAPALKOVÁ. Analýza naratívnej schopnosti rómskeho dieťaťa v rómčine a slovenčine. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. 2014, **48**(3 - 4), 372 - 384.

SLANČOVÁ, Daniela a Svetlana KAPALKOVÁ. Výskum vývinu detskej reči v slovenčine v medzinárodnom kontexte projektov COST. *Jazyk a Kultúra* [online]. 2013, **4**(14), 1 - 9 [cit. 2017-04-30]. DOI: file:///C:/Users/X3/AppData/Local/Temp/slancova_kapalkova-1.pd.

ŠTEFÁNIK, Jozef. Teoretické aspekty individuálnej dvojjazyčnosti. In: *Logopedica X*. Bratislava: Liečreň Gúth, 2007, 9 - 28.